

De systemen, welke nationale vorm ze ook aannemen, zijn niet rigide maar in staat om te veranderen al naar gelang de verhoudingen tussen de drie partijen, hun leerproces en internationale invloeden. Deze factoren zijn belangrijker dan de padafhankelijke statische ‘macht van de geschiedenis’. Wel is het zo dat de geschiedenis een stempel drukt op de nationale ontwikkelingen, maar de indruk uit de vergelijkende hoofdstukken in het boek blijft hangen dat veranderlijkheid de overheersende factor is. Geen enkel systeem is langdurig stabiel, maar systemen kunnen worden veranderd onder invloed van het optreden van elk van de partijen. Geen enkele partij is overigens in staat een verandering aan de andere twee op te leggen, zelfs de staat ziet hiertoe geen kans.

Waar ik problemen mee heb is de vrijwel uitsluitend institutionele benadering. Sociale verhoudingen worden te sterk neergezet als uitsluitend de relaties tussen vakbeweging, werkgeversorganisaties en de overheid. Het leek tot voor kort ouderwets om te spreken over sociale klassen omdat het algemene wereldbeeld werd bepaald door een voortdurende groeiende en vrijwel harmonieuze kapitalistische economie. Nu er een eind is gekomen aan deze euforie lijkt het zinnig om de klassen in de samenleving weer als actor naar voren te halen. De klassen in de maatschappij omvatten uiteraard meer dan alleen hun vertegenwoordigers in het geïnstitutionaliseerde overleg, maar spelen ook een eigen relatief autonome rol. Als we het beperken tot de werknemers of arbeiders dan is duidelijk dat deze druk uitoefenen op het tripartite overleg, soms via maar vaak ook buiten de vakbeweging om. Een goed voorbeeld daarvan is de stakingsbeweging die eind jaren vijftig en begin jaren zestig plaatsvond. Deze stakingen werden grotendeels buiten en zelfs vaak tegen de vakbonden gevoerd en hebben het systeem van arbeidsverhoudingen dat toen in Nederland heerste en vastgelegd was in het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen (BBA) onderuit gehaald. Deze stakingen traden op als trigger voor een verandering, maar binnen een studie over sociale verhoudingen kunnen we deze triggers toch niet als extern beschouwen.

Het boek is erg informatief over de ontwikkeling van het overleg en de machtsverhoudingen tussen vakbonden, werkgeversorganisaties en overheid in de behandelde landen. Voor een overzichtswerk is dat echter helaas aan de magere kant. Vooral het ontbreken van Duitsland en in nog sterkere mate het Verenigd Koninkrijk laat zich voelen. De redacteurs zetten weliswaar België en Nederland neer als landen die Europa in zakformaat vertegenwoordigen, maar dat is toch iets te gemakkelijk. Zeker aan de andere kant van de Noordzee heerst een regime van ‘industrial relations’ dat nogal afwijkt van de voorbeelden die Davids cum suis behandelen.

Sjaak van der Velden, IISG (svv@iisg.nl)

Hermans, H.L.C., *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater. Johannes van Loon. President van de Hoge Raad in oorlogstijd* (Den Haag: Sdu Uitgevers, 2008, 179 blz., ISBN 978 90 12 38054 6).

Zoals iedere regimewisseling leidde de Duitse bezetting tot opmerkelijke sociale mobiliteit. Steunpilaren van het oude bestel werden door de nieuwe machthebbers weggezuiverd. Voor even zovele anderen, die wilden inzetten op samenwerking met 'de nieuwe orde', ontstonden kansen op promotie en het verwezenlijken van lang gekoesterde ambities. Dit gold ook voor Johannes van Loon (1888-1975). Deze eierzuchtige jurist nam in 1941 de plaats in van de door de bezetter ontslagen president van de Hoge Raad, mr. L.E. Visser. Aan de omstreden figuur Van Loon heeft de jurist H.L.C. Hermans een beknopte biografische studie gewijd. Hierin probeert hij een middenweg te vinden tussen afstandelijke analyse en morele oordeelsvorming. Zo stelt hij de vraag welke daden Van Loon nu precies aangerekend kunnen worden. Hermans' morele richtsnoer is dat van patriottische gezindheid en oriëntatie op de Nederlandse rechtsorde en rechtsstaat. Het betoog is helder en goed te volgen, maar een punt van kritiek is de merkwaardige praktijk om citaten niet van aanhalingstekens te voorzien, maar in kaders in de tekst te plaatsen.

Van Loon was voor de oorlog bedrijfsjurist en bijzonder hoogleraar, gespecialiseerd in het merken- en octrooirecht. Hij was een ambitieus en zeer van zijn capaciteiten overtuigd man, politiek geprononceerd, tegelijk fel nationalist en pro-Duits. Hij trad niet toe tot de NSB omdat hij te weinig fiducia had in de leiding. Na de Duitse inval zocht *Reichskommissar* Seyss-Inquart toenadering tot mensen als Van Loon om af te tasten of ze bereid waren tot samenwerking in het kader van het nieuwe door Duitsland geleide Europa. Hitlers landvoogd bezorgde Van Loon het presidentschap van de Hoge Raad, een positie die hem onder normale omstandigheden nooit ten deel zou zijn gevallen.

Zoals bekend is tijdens en vooral na de bezetting een hevige controverse ontstaan rond de meegaandheid van de Hoge Raad. Leidende verzetslieden en juristen klaagden de Hoge Raad aan vanwege het Toetsingsarrest van 12 januari 1942 en eisten het collectief ontslag van de leden, anderen verdedigden de handelwijze van het college en eisten eerherstel. Hermans articuleert het beeld van Van Loons presidentschap en de uitkomst blijkt bepaald niet glorieus. Hij ziet de president als 'uithangbord' van de meegaande koers van de Hoge Raad, maar moet ook vaststellen dat het onmogelijk is precies vast te stellen hoeveel kwaad Van Loon precies heeft aangericht. Van Loon wordt vooral verweten dat hij bereid was een symboolfunctie te bekleden. Bovendien heeft hij als president de toch al geringe bereidheid tot protesteren van de vooroorlogse leden tegen schending van het Nederlandse recht verder weten in te dammen. Hermans constateert dat Van Loon zodoende afbreuk heeft gedaan aan het toch al geschonden moreel gezag van de Hoge Raad. Daar staat tegenover dat Van Loon bij Duitse autoriteiten soms wel heeft geprobeerd iets te bereiken voor vervolgd juristen en personen uit zijn onmiddellijke omgeving. Zijn functie verschafte hem bij de bezetter prestige, althans toegang en gehoor, en zo kreeg hij wel eens iets gedaan. Dit is typerend voor hogere ambtenaren die tijdens de bezetting de nieuwe orde waren toegedaan. Ze hadden gehoor bij hun Duitse supervisors en kregen om tactische redenen ook wel enige ruimte om zich als middelaars te ontpoppen.

Bij de bevrijding moest Van Loon tot zijn schrik constateren dat de Londense regering hem in het 'foute' kamp indeelde. Zonder veel omhaal werd hij ontslagen en geïnterneerd. Vervolgens ontstond er een door Hermans fraai gefileerde klucht rond de tenlastelegging door het openbaar ministerie. De minister van Justitie gaf het openbaar ministerie enkele malen opdracht de aanklacht te herzien, waardoor de zaak uiteindelijk bij een lager orgaan belandde. De bewindsman voelde er niets voor om de net met veel moeite beëindigde controverse rond de Hoge Raad weer op te rakelen door een strafproces tegen de ontslagen president te voeren en opteerde voor de weg van het tuchtrecht. Hermans wijst er met pijnlijke nauwkeurigheid op dat het gehaspel rond de berechting van Van Loon volgde uit het besluit van de naoorlogse regering om de gehele Hoge Raad-kwestie te pacificeren, liever dan een ondubbelzinnige beslissing te nemen over al dan niet diepgaand onderzoek naar het hoogste rechtscollege. Medio 1947 werd met een licht maar diffamerend vonnis een streep gezet door de ambtelijke carrière van Van Loon. De biografie Hermans heeft getoond dat van Loon precies het soort persoon was die de bezetter voor deze functie kon gebruiken. Niettegenstaande zijn capaciteiten verloor Van Loon door streberigheid en zelfoverschatting het zicht op de verhoudingen. Door het bekleden van het presidentschap plaatste hij zich in een sociaal en politiek isolement dat hem de das omdeed toen de bezetter, die hem had gebruikt, was verslagen.

Peter Romijn, NIOD (p.romijn@niod.knaw.nl)

Lijst van recensies

- Baets, A. De, *Gebruik en misbruik van de geschiedenis* (Herman Paul) 467
- Bieleman, J., *Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000* (Paul Brusse) 469
- Bracke, N., *Een monument voor het land. Overheidsstatistiek in België 1795-1870* (Ida Stamhuis) 479
- Brusse, P., *De dynamische regio. Economie, overheid en ondernemerschap in West-Brabant vanaf 1850* (Ad Knotter) 485
- Buijs, P., *De eeuw van het geluk. Nederlandse opvattingen over geluk ten tijde van de Verlichting, 1658-1835* (Wyger R.E. Velema) 475
- Davids, C.A., Devos, G., Pasture, P. (eds.), *Changing Liaisons. The Dynamics of Social Partnership in 20th Century West-European Democracies* (Sjaak van der Velden) 490
- Feenstra, H., *Spinnen in het web. Groningse regenten in relatie tot het omringende platteland tijdens de Republiek* (Arjan Nobel) 477
- Frishman, J., Berg, H. (eds.) *Dutch Jewry in a Cultural Maelstrom, 1880-1940* (A.H. Huussen jr.) 487
- Fuks-Mansfeld, R.G. (ed.) *Joden in Nederland in de twintigste eeuw. Een biografisch woordenboek* (A.H. Huussen jr.) 488
- Goodfriend, J.D., Schmidt, B., Stott, A. (eds.), *Going Dutch. The Dutch Presence in America, 1609-2009* (Firth Haring Fabend) 473
- Hermans, H.L.C., *Een ambitieuze jurist in gevaarlijk vaarwater. Johannes van Loon. President van de Hoge Raad in oorlogstijd* (Peter Romijn) 491
- Hertog, J. den, *Cort van der Linden (1846-1935). Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie* (Michael Riemens) 483
- Heuvel, D. van den, *Women and Entrepreneurship. Female Traders in the Northern Netherlands c.1580-1815* (Wantje Fritschy) 471
- Randeraad, N., *Het onberekenbare Europa. Macht en getal in de negentiende eeuw* (Paul M.M. Klep) 481